

broj je 1958. bio veći od 5.000. Sa druge strane, u Jugoslaviji je 1948. boravilo 476 stranih studenata, a 1958. preko 4.000.

Međutim, autor je istakao i brojne nepravilnosti i probleme koji su pratili odlaske studenata u inostranstvo tokom pedesetih godina 20. veka. Često su naučni razlozi bili samo paravan za obična turistička putovanja; pojedinci su preko privatnih veza odlazili na „divlje“ ekskurzije samo da bi prešli granicu, a tamo su spavali po parkovima; na stručna putovanja se ponekad odlazilo u zemlje čiji je naučni nivo bio ispod jugoslovenskog; bilo je i onih koji su odlazak u inostranstvo koristili kao „švercerske ture“; neke studentkinje su odlazile u Englesku da bi radile kao kućne pomoćnice; drugi su odlazak u inostranstvo koristili da bi fizičkim radom zaradili novac od koga su kupovali motore ili automobile, tako da su studenti povratnici sa prakse iz inostranstva bili akteri trka vespama od Terazija do Kalemegdana itd.

Poseban vid međunarodne univerzitetske saradnje predstavljalo je školovanje stranih studenata u Beogradu. Kao i drugi vidovi saradnje, i ovaj je bio pod uticajem politike, pa je na početku ovog perioda forsirana saradnja sa studentima iz bratskih slovenskih zemalja, da bi posle Rezolucije IB-a ti isti studenti postali deo antijugoslovenske propagande na šta je Jugoslavija odgovarala njihovim hapšenjem, obustavljanjem stipendija, izbacivanjem iz domova, isključenjem sa fakulteta i drugim merama. Takođe u skladu sa jugoslovenskom spoljnom politikom, u drugoj polovini 50-ih država je podsticala dolazak studenata iz nesvrstanih zemalja u Jugoslaviju. Svesna značaja boravka stranih studenata na svojoj teritoriji, Jugoslavija im je organizovala obilaske zemlje,

posete zadrugama i preduzećima izlete, letovanja, susrete sa domaćim studentima, razgovore sa građanima, posete manastirima itd.

Vidno mesto u knjizi zauzimaju problemi školovanja stranih studenata u Jugoslaviji: neadekvatan izbor studenata, smeštaj, ishrana i nehigijena, demonstrativno napuštanje Jugoslavije od strane nekih studenata, pojave verbalnog, pa i fizičkog nasilja domaćih studenata nad stranim, ali i pojave neprirodnog i nedisciplinovanog ponašanja stranaca, među kojima su postojale podela po političkoj i nacionalnoj osnovi itd.

Knjiga dr Dragomira Bondžića *Misao bez pasoša: međunarodna saradnja Beograđskog univerziteta 1945–1960.* predstavlja plod sistematskog istraživanja i marljivog rada, pisana je čitljivo, a zaključci i rezultati do kojih je autor došao su dočarani brojnim tabelama, grafikonima i fotografijama, naučno čvrsto utemeljeni i jasno izloženi. Ti kvaliteti preporučuju ovu monografiju ne samo stručnoj javnosti već i širem krugu čitalaca.

Slobodan Selinić

Vladimir Ivanović, GEBURTSTAG PIŠEŠ NORMALNO: JUGOSLOVENSKI GASTARBAJTERI U SR NEMAČKOJ I AUSTRIJI 1965–1973, Beograd 2012, str. 401

„Zvali smo radnu snagu, a došli su ljudi“, citat je koji na najbolji način opisuje gotovo svu problematiku fenomena ekonomskih migracija u Zapadnoj Evropi u periodu posle Drugog svetskog rata. S jedne strane, zapadnoevropske zemlje u kojima su se ekonomski migranti sa prostora slabije razvijenog evropskog juga i jugoistoka zapošljavali, od samog početka su insistirale na privremenosti

ovog aranžmana, tretirajući strane radnike na svojoj teritoriji kao strogo administrativnu kategoriju, deo šire ekonomske politike zemlje kojoj je ta vrsta radne snage bila samo trenutno potrebna, a koju je u slučaju promene osnovnih ekonomskih preduslova trebalo vratiti u zemlje porekla. Dok su ovakvom ekonomskom politikom zapadnoevropske zemlje trenutno ili srednjoročno odgovarale na potrebe svoje privrede i stimulisale njen dalji rast, istovremeno su se otvorila i brojna nova pitanja i problemi, posebno na polju kulturne i socijalne integracije velikog i stalno rastućeg broja stranih radnika.

Kao zemlja u kojoj se već početkom 1960-ih godina sve više osećao pritisak viška radne snage, što je bio problem posebno naglašen sazrevanjem generacija rođenih posle Drugog svetskog rata, kao i posledicama nove ekonomske reforme iz 1965. godine, u ove procese aktivno se uključila i SFRJ, obezbeđujući time svojevrsni *push* već postojećem zapadnoevropskom *pull* faktoru ekonomskih migracija.

U srpskoj i (bivšoj) jugoslovenskoj istoriografiji ova tema je ostala praktično neobrađena, uz izuzetak pionirskih radova Iva Baučića, koji se prvenstveno bavio analizom statističkih podataka o uticaju ekonomskih migracija na jugoslovensko društvo, kao i sociologa Mirjane Morokvaščić, Milene Davidović i Vladimira Grečića, u najvećoj meri objavljenih tokom 1970-ih i 1980-ih godina. Obnovljeno interesovanje srpske istoriografije se primećuje tek poslednjih godina, pre svega u radovima Predraga J. Markovića i Ivane Dobrivojević, dok u bivšim jugoslovenskim republikama gotovo da ne postoji nijedno istoriografsko delo koje se ozbiljno bavi fenomenom migracija jugoslovenske

radne snage. U tom kontekstu, knjiga Vladimira Ivanovića, *Geburtstag pišeš normalno*, predstavlja prvi istoriografski rad u kojem je ovaj veoma važan segment savremene istorije jugoslovenskog društva analiziran u svoj svojoj kompleksnosti.

Prema rečima samog autora, „cilj ove knjige jeste da se osvetli način na koji su Jugosloveni otišli, šta ih je na to navelo, sa kakvim su se problemima suočavali, kakav je bio odnos sredine u koju su došli, ali i kakav je bio odnos Jugoslavije prema njima, kakva je bila migraciona politika SFRJ“. Drugim rečima, analizirani su glavni motivi, mehanizmi i posledice odlaska jugoslovenskih radnika na privremeni rad u inostranstvo, posebno tokom 1960-ih i prve polovine 1970-ih kada je njihov broj toliko porastao da se sa punim pravom može govoriti o masovnim migracijama radne snage. U centru pažnje ove analize su se našli jugoslovenski radnici koji su otišli na rad u SR Nemačku i Austriju, budući da je više od 80% jugoslovenskih gastarbajtera našlo zaposlenje u ovim zemljama.

Knjiga Vladimira Ivanovića predstavlja veoma uspešnu i temeljnu studiju u suštini neuspešne migracione politike SFRJ. U prva dva uvodna poglavlja, koja zapravo predstavljaju veću tematsku celinu, autor je izvršio uporednu analizu razvoja migracione politike u SFRJ, SR Nemačkoj i Austriji, od osnovnih motiva za izgradnju te politike, njene hronološke podele prema glavnim pravcima razvoja, do analize samih bilateralnih ugovora koje je SFRJ potpisivala sa navedenim zemljama. Ono što već na prvi pogled postaje jasno jeste da se sve faze razvoja jugoslovenske migracione politike – od slabe ili nikakve kontrole početkom 1960-ih preko maksimalizacije

broja radnika koje je jugoslovenska država slala u inostranstvo posle liberalizacije pasoškog režima 1966/67, do formalnog sprečavanja migracija posle 1972. godine – u potpunosti poklapaju prvenstveno sa potrebama nemačke, odnosno austrijske privrede u odgovarajućim periodima. Drugim rečima, jugoslovenske vlasti su na problem rastućeg broja svojih radnika koji su odlazili u inostranstvo reagovala tek kada je ova pojava postala masovna i kada se više nije mogla sprečiti. Iako je jugoslovenska država ovim merama pokušavala da postigne kontrolisano usmeravanje ekonomske migracije, forsirajući pre svega odlazak viška nezaposlene i ne-kvalifikovane radne snage iz nerazvijenih krajeva zemlje uz istovremeno sprečavanje kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika da napuste zemlju, podaci pokazuju drugačiju sliku – više od 50% jugoslovenskih radnika odlazilo je iz razvijenih regiona gde je većina njih već imala posao, dok su gotovo četvrtinu jugoslovenskih gastarbajtera činili kvalifikovani i visokokvalifikovani radnici, što jasno govori o neuspehu ove politike. Posebno zanimljivu i simboličnu sliku donosi i podatak o tradicionalnoj neefikasnosti i decentralizovanosti jugoslovenske administracije, kojoj je trebalo 8–12 nedelja da odgovori na zahteve nemačkih i austrijskih poslodavaca za radnom snagom, usled čega je neuporedivo veći broj jugoslovenskih radnika u Austriji i Nemačkoj našao zaposlenje van regularnih puteva i kontrole državnih organa.

Centralni deo studije predstavljaju sami jugoslovenski gastarbajteri, odnosno njihov svet – motivi koji su ih naveli na odlazak iz zemlje, problemi sa kojima su se suočavali prilikom odlaska u inostranstvo, odnos sredine u koju su došli, kao i odnos Jugoslavije prema nji-

ma, uticaj koji su radnici imali na ekonomiju i politiku SFRJ. U ovom delu, koji je podeljen na četiri poglavlja, autor osvetljava različite aspekte svakodnevnog života jugoslovenskih gastarbajtera, prateći promenu njihovog statusa i položaja koji je zavisio od vremena koje su provodili na „privremenom“ radu, njihovog broja u datoj sredini, ekonomskog položaja, kao i mogućnosti i potreba jugoslovenske države da ostvari kontakte sa njima. Tako možemo da pratimo na koji su način jugoslovenski gastarbajteri, kao primarno, rešavali stambeno pitanje, napredujući postepeno od „hajmova“, svojevrsnih geta ograđenih bodljikavom žicom, preko iznajmljenih stanova u trošnim zgradama, često bez vode i struje, gde je moglo da se nađe i do 18 radnika u stanu od svega 25 kvadratnih metara, do pravih stanova u kojima su živeli sa svojim porodicama. Organizacija slobodnog vremena je doživela sličnu evoluciju – od druženja na železničkim stanicama velikih nemačkih i austrijskih gradova i spontano organizovanih vašara po parkovima, neke vrste „balkanskog Vudstoka“, do organizacije gastarbajterskih kulturno-umetničkih i sportskih klubova i gostovanja jugoslovenskih pevača, povremeno i uz podršku jugoslovenskih vlasti, gde je prosečan jugoslovenski gastarbajter uz muziku Lepe Lukić, Arsena Dedića ili Silvine Armenulić umeo da „upada u ekstazi ka Dragiša u Krečanu, bup“.

Posebno važan deo ove celine predstavljaju završna poglavlja u kojima se otkrivaju novi razlozi neuspeha jugoslovenske migracione politike, u kojoj je uprkos svim merama jugoslovenskih institucija da priliv deviza koje su jugoslovenski radnici slali u zemlju, a koji je tokom 1970-ih godina činio gotovo četvrtinu ukupnog jugoslovenskog BNP-a,

iskoriste za ulaganje u razvoj privrede i krupne infrastrukturne projekte, većina tog novca završila u izgradnji kuća i kupovini automobila kao i druge robe široke potrošnje. Konačno, autor analizira i pitanje identiteta jugoslovenskih gastarbajtera koji su ostali u najvećoj meri neintegrisani u društvo u kojem su živeli, delom iz njihove sopstvene želje da očuvaju kontakt sa zavičajem, gledajući na svoj boravak u inostranstvu kao privremenu aktivnost i nuždu, ali u velikoj meri i zbog otpora lokalnog stanovništva koje nije lako prihvatilo gastarbajtere za svoje komšije, kolege ili prijatelje.

Najveća vrednost ove studije leži upravo u raznovrsnosti tema koje je autor analizirao. Takav pristup je podrazumevao korišćenje rezultata i metoda ne samo istorijske već i drugih društvenih nauka, što je autoru omogućilo da postigne ne samo širinu i preciznost već i multiperspektivnost svoje analize. Pored toga, ovaj rad je zasnovan na veoma bogatoj i do sada praktično nekorisćenoj arhivskoj građi, čiji se obim ne ograničava na samo domaće već u velikoj meri obuhvata i fondove nemačkih i austrijskih arhiva, što je u srpskoj istoriografiji veoma redak slučaj, a čime je ovaj rad dodatno dobio na kvalitetu. Važan deo izvorne građe predstavljaju i intervjui koje je autor sproveo sa ljudima o čiji životi su bili predmet njegovog istraživanja. Kao prvo istoriografsko delo u kojem se pitanje ekonomskih migracija proučava na ovako sveobuhvatan način, ova studija predstavlja buduću osnovnu literaturu i čvrstu osnovu za svako dalje istraživanje pojedinačnih pitanja i tema, kako onih koje je autor sam analizirao, tako i onih koje je otvorio i problematizovao, poput pitanja identiteta jugoslovenskih radnika u ino-

stranstvu, uticaja i dometa jugoslovenske propagande, ali i propagande jugoslovenske ekstremne političke emigracije, uticaja jugoslovenskih gastarbajtera na promenu materijalne kulture u Jugoslaviji.

Posmatrano u široj slici, ova knjiga predstavlja važan dodatak postojećim znanjima o istoriji Jugoslavije u posleratnom periodu, temi koja uprkos svom značaju i zanimljivosti do sada nije u odgovarajućoj meri bila zastupljena u srpskoj historiografiji. Konačno, ovu knjigu treba preporučiti ne samo naučnoj javnosti već i široj čitalačkoj publici i generalno svakome ko želi da formira sliku o životu jugoslovenskih gastarbajtera.

Marko Miljković

SVAKODNEVNI ŽIVOT POD OKUPACIJOM. ISKUSTVO JEDNOG BEOGRADANINA 1941–1944, priredili Nataša Milićević i Dušan Nikolajević, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2011, str. 893

Srpska historiografija se dugo vremena bavila istraživanjem perioda Drugog svetskog rata. Među temama dominirale su one sa područja vojne i političke istorije, ali je istorija svakodnevnog života pod okupacijom ostala, osim retkih radova, izvan pažnje istoričara. To je slučaj kako sa temom o svakodnevnom životu pod okupacijom u Drugom svetskom ratu, tako i sa temom o svakodnevnom životu pod okupacijom u Prvom svetskom ratu. Ta tema je tek u poslednje vreme postala predmet intenzivnijeg proučavanja istoričara.

Međutim, nije samo okrenutost političkoj i vojnoj istoriji bila prepreka proučavanju svakodnevnog života pod